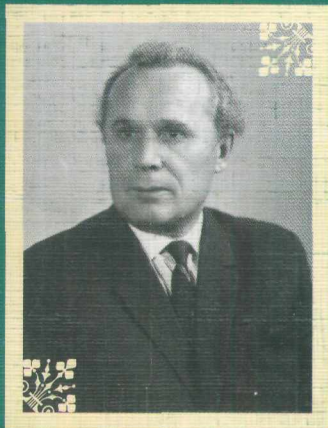

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Гуржіївські історичні читання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Гуржіївські історичні читання

(Збірник наукових праць)

Черкаси – 2007

УДК 93/94(477) "18/20"

ISBN 966-2980-20-2

Гуржіївські історичні читання – збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І.О. Гуржію. Містить статті та документальний матеріал про життєвий і творчий шлях відомого вченого, а також студії на актуальні теми історії України.

Редакційна колегія:

Головні редактори:

д.і.н., проф., академік НАН України В.А. Смолій,
д.пед.н., проф. А.І. Кузьмінський.

Заступники головних редакторів:

д.і.н., проф. О.І. Гуржій,
д.і.н., проф. А.Г. Морозов.

Відповідальний секретар:

к.і.н., доц. С.В. Корновенко.

Члени редакційної колегії:

д.і.н., проф. М.І. Бушин, д.і.н., проф. В.В. Гоцуляк, д.і.н., проф. С.В.Кульчицький, д.і.н., проф. В.В. Масненко, к.і.н., доц. В.М. Мойсієнко, к.і.н., проф., О.Г.Перехрест, д.і.н., проф., член-кор. НАНУ О.П. Реєнт, д.і.н., проф. А.Ю. Чабан.

Рецензенти:

д.і.н., проф. П.С. Коріненко, д.і.н., проф. О.Є. Лисенко.

Комп'ютерна верстка:

А.І. Берестовий.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України НАНУ (протокол № 5 від 24 травня 2007 р.)

© Інститут історії України НАН України, 2007

© Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, 2007

© Автори статей

ЗМІСТ

Життя та наукова спадщина Івана Олександровича Гуржії

<i>Гуржій О.</i> Порини	9
<i>Азарх І.</i> Використання народної поетичної творчості в наукових працях І.О.Гуржії.....	24
<i>Бажан О.</i> Історик Іван Гуржій під софітами радянських спецслужб.....	29
<i>Гордуновський О.</i> Проблеми хлібної торгівлі в Україні в кінці XVIII – XIX ст. у науковій спадщині І.О.Гуржії.....	31
<i>Гочуляк В. І.О.Гуржій – дослідник соціально-економічної історії України другої половини XVIII – XIX ст.....</i>	37

Історіографія, джерелознавство та методологія досліджень історії України

<i>Решт О.</i> Український національно-визвольний рух XIX – XX століть: проблеми методології та історичної пам'яті.....	41
<i>Василевич Ю.</i> Праці архієпископа Гавриїла на сторінках „Записок Одеського товариства історії та старожитностей”.....	46
<i>Ващук Д.</i> „Право близькості” та „Інститут опіки” ранньомодерної України: традиція „старини” одного документа.....	52
<i>Гандзюк В.</i> Газета „Поділля” як джерело дослідження національно-демократичних і соціальних перетворень в Україні навесні 1918 р...57	
<i>Капустян Г.</i> Культурно-просвітницьке повсякдення у революційно-повстанській армії ім. Батька Махна (за матеріалами збірника „Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918-1921: Документы и материалы. – М.: РОССПЭН, 2006”).....	62
<i>Король А.</i> Творча спадщина В.Г.Сарбея в оцінці українських істориків.....	66
<i>Коляда І.</i> Поняття „інтелігенції” в самосвідомості сучасників: деякі напрямки і дослідницькі пріоритети української історіографії модерної доби.....	70
<i>Маслак В., Маслак О.</i> „Записки” Миколи Арандаренка як джерело з вивчення господарського життя Кременчуцького повіту у XIX ст...77	
<i>Матвеев Д.</i> Советская историография о роли запорожского казачества в освободительной войне украинского народа под руководством Богдана Хмельницкого.....	81
<i>Михайлюк О.</i> Об'єкт та предмет історичного дослідження: до проблеми визначення.....	84
<i>Мойсієнко В.</i> Вплив психологічних факторів на становлення інтелігента-інтелектуала як наукова проблема у творчій спадщині Д.М. Овсянико-Куликовського.....	87

<i>Тарасов В.</i> Зміст поняття "білі плями" історії в історіографічній ситуації кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. та в сучасній історіографії.....	91
<i>Шаповал Л.</i> Історико-теоретичні концепції розвитку селянської кооперації в Україні (історіографічний аспект).....	95

Культурологія, етнополітика, археологія та давня історія

<i>Бокій Н., Козир І.</i> Золотоординське місто торгівця на Південному Бузі: етнокультурні особливості.....	101
<i>Івангородський К.</i> Теоретична інтерпретація етнічності.....	105
<i>Киридон А.</i> Між революційним радикалізмом і традиційною релігійністю: селянство в умовах утвердження більшовицької моделі державно-церковних відносин.....	112
<i>Манаев А.</i> Современные проблемы охраны памятников в контексте деятельности историко-культурных заповедников АР Крым.....	116

Нова доба

<i>Берестовий А.</i> Податкові платежі та недоїмка в оподаткуванні українського селянства Російської імперії у другій половині XIX ст.....	120
<i>Блануца А.</i> Шляхетські наїзди у Великому князівстві Литовському у XVI ст.: на прикладі справи князів Масальських.....	123
<i>Герінбург О.</i> Вивчення етнорелігійного складу населення Херсонської губернії статистичними службами Російської імперії.....	127
<i>Дімуру Ю.</i> Соціально-економічне становище греків Північного Приазов'я в контексті державної політики колонізації Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).....	131
<i>Довжук І.</i> Євграф Ковалевський і перші кроки роботи Луганського заводу.....	138
<i>Драч О.</i> Стан жіночої освіти в Наддніпрянщині в першій половині XIX ст.....	142
<i>Засць О.</i> Релігійний портрет підприємця Лівобережної України в другій половині XIX ст.....	147
<i>Костюк М.</i> Сільськогосподарські виставки як форма поширення аграрних знань на Черкащині у другій половині XIX – на початку XX ст.....	152
<i>Кочерга В., Шамрай М.</i> Військово-політична діяльність гетьмана І.Мазепи як засіб утвердження соборної незалежної Української козацької держави.....	156
<i>Криськов А.</i> Землекористування в Подільській губернії (1891-1894 рр.)....	164
<i>Нечепоренко Л.</i> Вплив селянства, його культури на формування світогляду Л.Українки.....	170

<i>Овсінський Ю.</i> Застосування нетрадиційної тягової сили у фільварках Подільського та півдня Волинського воєводства Речі Посполитої у 40-х – 70-х роках XVIII ст.....	175
<i>Петренко І.</i> Функціонування середніх навчальних закладів з підготовки вчителів для церковнопарафіяльних шкіл у Полтавській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.....	180
<i>Попова Н.</i> Всеслов'янська місія: проекти української та російської інтелігенції третьої чверті XIX ст.....	184
<i>Рачковський Г.</i> Малодвірні сільські поселення Середнього Полісся в кінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі Овруцького повіту Волинської губернії).....	187
<i>Тесля Ю.</i> Система сівозмін при вирощуванні цукрового буряка у Городищенському цукровому районі Мошиногородищенського маєтку К.А.Балашової.....	192
<i>Федоренко С.</i> Ініціативи єпископа полтавського і переяславського Іларіона в галузі освіти.....	195
<i>Цубенко В.</i> Господарство Києво-Подільського військового поселення кавалерії (тваринництво та сільськогосподарські промисли).....	200
<i>Черемісін О.</i> Взаємовідносини органів громадського управління з губернською адміністрацією Херсонщини в кінці XVIII – 70-х рр. XIX ст.....	204
<i>Шевченко В.</i> Купівля-продаж землі в Наддніпрянщині у період розкладу і кризи феодално-кріпосницького ладу.....	209
<i>Яковчук В.</i> Аналіз пожежної обстановки на території Беларусі (кінець XIX – начало XX вв.).....	215

Новітній період

<i>Антонишин А.</i> Правоохоронна система на Поділлі за доби гетьманату П.Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.).....	220
<i>Барабаш Ю.</i> До питання щодо забезпечення медичними кадрами Донбасу у 20-х рр. XX ст.....	224
<i>Бокій Н.</i> Колективізація в західноукраїнському селі в 40-50-рр. XX ст. (за матеріалами Костопільщини).....	228
<i>Бондаренко Н.</i> Греко-католицька церква в УРСР у першій половині 1980-х рр.....	233
<i>Беселова О.</i> Голод 1946-1947 рр. в УРСР і економічна політика СРСР.....	237
<i>Врадій С.</i> Анархо-комунізм (до питання про соціальну базу руху в Катеринославській губернії).....	243
<i>Гай-Нижник П.</i> Очільники вищого фінансового відомства Центральної Ради та уряду УНР у 1917 – 1918 рр.....	247
<i>Герасименко О.</i> Участь жінок в селянському русі на Лівобережній Україні (1900-1917 рр.).....	252

<i>Гончаренко О.</i> Керівники "Щуцманшафту індивідуальної служби" Генерального округу "Київ": психологічний образ та соціальні характеристики (1941-1944 рр.).....	257
<i>Горбатюк М. А.</i> Ніковський і Другий зимовий похід армії УНР.....	264
<i>Горло Н.</i> Заходи по відновленню втрат сільськогосподарської продукції у зоні затоплення водосховищ Дніпровського гідрокасаду (50-70-ті рр. ХХ ст.).....	268
<i>Добровольська Г.</i> Проблеми організаційної будови профспілок та їх об'єднань за умов утвердження незалежності України (1990-2002 рр.).....	272
<i>Дудяк О.</i> Динаміка соціальної структури польського населення Західної України у міжвоєнний період: на матеріалах польських переписів 1921 і 1931 рр.....	282
<i>Зарубин В.</i> Етноконфесіональний конфлікт в Криму (1918 г.).....	287
<i>Захарченко М., Кузьмінець Н.</i> Ліквідація неписьменності в українському селі в 20-х роках ХХ ст.....	291
<i>Землюліна Н.</i> Жіноче питання в роботах більшовицьких лідерів на початку 20-х років ХХ ст.....	297
<i>Іващук В.</i> Державницькі погляди наддніпрянського політемігранта В.Дорошенка у працях 1920-1930-х рр.....	300
<i>Кайюв В.</i> Роль Селянського поземельного банку в здійсненні переселенської політики царату на Полтавщині (1906-1916 рр.).....	304
<i>Ковальова Н.</i> Внесок В.М. Леонтовича у розробку земельного законодавства Української Держави.....	310
<i>Ковальчук М.</i> Центральна Рада і підготовка Українського національного конгресу (квітень 1917 р.).....	314
<i>Коляструк О.</i> Реалії повсякденного життя учительської інтелігенції українського села у 1920-рр. ХХ ст.....	318
<i>Кондрашин В.</i> Крестьянское движение в Поволжье в 1918-1922 гг.....	323
<i>Корновенко С.</i> Соціально-економічне становище населення Півдня України, Криму в 1920 р. та програма П.Врангеля із реорганізації поземельних відносин на селі.....	327
<i>Коростіль Н., Малярчук О.</i> Східна Галичина у російсько-польських геополітичних планах (1919-1939 рр.).....	333
<i>Кудактін О.</i> Передумови створення Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК (1921-1924 рр.).....	342
<i>Лабунець А.</i> Куркуль – об'єкт репресивних дій влади.....	347
<i>Лахач Т.</i> Роль і значення державної регламентації інституту сім'ї радянської України в період масових переселень першої половини 1930-х рр.....	350
<i>Лісовська О.</i> Спроба активізації госпрозрахункових відносин в аграрному секторі Української РСР (1964-1985 рр.).....	354
<i>Лубко І., Мазур О.</i> Український варіант реалізації програми М.Хрушова по збільшенню виробництва тваринницької продукції.....	358

<i>Мазило І.</i> З історії відбудови підприємств залізничного транспорту України у 1943-1945 рр.....	365
<i>Мазур І.</i> Губернські міста України в період відбудови народного господарства 1920-1925 рр. (за матеріалами «Історії міст і сіл Української РСР»).....	369
<i>Малиновський Б.</i> Керівники дипломатичних представництв Австро-Угорщини та Німеччини в Україні. 1918-1919 рр.....	373
<i>Матейко Р.</i> Кооперативна та громадська діяльність Ольги Бачинської (кінець XIX ст. – 1939 р.).....	377
<i>Мельничук І., Антонішина Т.</i> Особливості єврейської національної освіти на Поділлі (1920-ті рр.).....	383
<i>Морозов А., Морозова С.</i> Аграрна політика в Україні 60-80 рр. XX ст....	387
<i>Мотрєвич В.</i> Организация заготовок в колхозах на Урале в годы Великой Отечественной войны.....	393
<i>Ніколіна І.</i> Місце загальноосвітньої школи в системі народної освіти УСРР в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст.....	410
<i>Перехрест О.</i> Примусове залучення сільського населення України до відбудови та роботи в промисловості в 1943 – 1944 рр.....	414
<i>Перехрест І., Перехрест Т.</i> Голод 1946-1947 рр. в Україні: медичні та санітарно-епідеміологічні наслідки.....	417
<i>Раку Ю., Биченко С.</i> Пролукція української сільськогосподарської кооперації на зовнішніх ринках (1921-1929 рр.).....	422
<i>Рибак І., Олійник О.</i> Головні напрями та підсумки соціально-побутового розвитку українського села у радянську добу (1921-1991 рр.).....	427
<i>Романець Л., Романюк І.</i> Реформування системи вищих навчальних закладів республіки у 50-ті роки XX ст.....	431
<i>Романець Н.</i> Опір селянства адміністративному тиску держaparату під час хлібозаготівельних кампаній 1927-1929 рр. (за матеріалами Дніпропетровської області).....	434
<i>Ромашенко В.</i> Проблеми розбудови збройних сил Української Держави П.Скоропадського в 1918 р.....	438
<i>Синенко О.</i> Українські профспілки у вирішенні проблеми безробіття та заробітної плати за доби УНР.....	443
<i>Степанчук Ю.</i> Громадські об'єднання інтелігенції УСРР у 1920-х роках та їх місце у суспільному житті.....	447
<i>Стрижак Є.</i> Репресії проти „польських радянських педагогів” в УСРР (30-ті рр. XX ст.).....	452
<i>Таран В.</i> Оптимізація системи управління в УРСР (середина 50-х – початок 60-х рр. XX ст.).....	459
<i>Тітка О.</i> Відбудова та робота місцевої промисловості України в 1943-1948 рр.....	466

11. Воронина В.Л. Бани-хаммам у народів Советського Союзу и стран зарубезного Востока // *Архитектурное наследство*. – М., 1983. – №31.
12. Позивай Т. Могильник золотоординського періоду на Кіровоградщині // *Середньовічні старожитності Південної Русі – України*. – Чернівці, 2003.
13. Литвинова Л. Антропологічний склад населення Центральної України доби середньовіччя (за матеріалами ґрунтового могильника Торговиця) // *Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIVст.* – К., 2003.
14. Козубовський Г. Синьоводська битва 1362р. і зміни у грошовому обігу Південної Русі – України // *Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIVст.* – К., 2003.
15. Довженко В.О. Среднее Поднепровье после татаро-монгольского нашествия // *Древняя Русь и славяне*. – М., 1978.
16. Козловський А.О., Ільїнський В.Є. Козацькі старожитності пониззя Дніпра // *Археологія*. – 1991. – №4.
17. Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Zmudzka i wszyskiej Rusi-Warszawa, 1846.-T.2.*

К. Івангородський

ТЕОРЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ

Теоретична інтерпретація етнічності є одним із важливих завдань сучасної етнологічної науки, оскільки виступає теоретично-методологічною основою такої актуальної сьогодні її частини, як націологія. Не вдаючись до детального аналізу термінів «нація» та «національне», слід відразу зауважити, що нами вони розглядаються як явища етносоціальної сфери і не є тотожними таким поняттям, як «етнос», «етнічне», «етнічність», «соціум», «суспільство», «соціальність». Попри це, досить часто в науці ці явища не розмежовуються дослідниками, що зумовлює певні теоретичні парадокси, наприклад, «іраціоналізацію», «конструктивізацію», «тотальну соціалізацію» сфери етнічного взагалі. Натомість ми вважаємо, що «етнічне» таке ж самостійне явище в антропосфері, як «соціальне» та «біологічне». Більше того, воно становить і основу ще однієї – етносоціальної – сфери, котра, за більш глибокого розгляду, виступає фактично буттєвою основою історичного розвитку людства.

Разом із тим, слід чітко відмежовувати етнічне від соціального, що й пропонується зробити, зокрема, на прикладі теоретичного аналізу феномену «етнічності». Безперечно, дослідити всю різноманітність сфери етнічного в теоретичному відношенні в межах невеликої розробки практично неможливо. Тому ми пропонуємо аналіз однієї з найважливіших категорій зазначеної сфери, а саме – поняття «етнічності» як явища та самостійного феномену. Незважаючи на те, що даний термін ще не зовсім утвердився в категоріальному апараті вітчизняної етнології, він має важливе значення.

Якщо розглядати історіографію досліджень, які стосуються феномену етнічності, не можна не помітити, що в тлумаченні цього явища немає єдності поглядів. Як відомо, існуючі на сьогодні теорії етнічності можна поділити на три гілки, відповідно до розуміння її феномену. Це примордіалізм, інструменталізм (або ситуаціонізм) і конструктивізм. Існує й велика кількість різноманітних

тлумачень стосовно самого терміну «етнічність» [1, 11; 2, 3 – 4; 3, 4]. На нашу думку, етнічність потрібно розуміти як належність індивіду до певного етносу. Іншими словами, етнічність – це термін для позначення етнічної належності індивіда (на противагу терміну «національність», який означає належність індивіда до певної нації як етносоціальної спільноти). З цього приводу англійський дослідник Д. Рекс стверджує: «Групи, до яких ми всі входимо від народження, іноді називають “етнічними”, і в цьому розумінні кожен з нас має свою “етнічність”» [4, 78]. Виходячи з такого розуміння, ми стверджуємо, що не було й немає жодної людини, котра була б позаетнічною або безетнічною (стосовно новонароджених дітей і так званих маргіналів мова піде нижче).

Етнічність як самостійний феномен і як закономірний результат етногенезу/етносоціогенезу теоретично інтерпретувати досить важко, оскільки вона, швидше за все, має суб'єктивну природу. Причину труднощів її дослідження та визначення досить вдало показав американський дослідник М. Новак: «Етнічність – є комічною реальністю: морально амбівалентною, парадоксальною на практиці, невловимою в теорії» [5, 58]. Більше того, «етнічності в її очищеному від усього іншого вигляді дійсно немає» [6, 31]. Разом із тим, вона існує, адже існують різноманітні етноси, кордони між якими мають дифузний характер, внаслідок чого вони взаємодіють. Цей фактор має своїм наслідком певне накладання різних етнічностей одна на одну й у першу чергу на етнічних кордонах. Тому двоетнічність на індивідуальному чи дрібногруповому рівні зовсім не велика рідкість, як і двомовність. У той же час, наявність двоетнічності так само не заперечує реальності етносу, як і наявність всіх можливих форм двомовності не заперечує реальності мови [7, 8]. Отже, може виникнути уявлення, що етнос і етнічність не завжди співпадають між собою в реальному вимірі. Певна мірою це обумовлюється тим, що етнічність досить часто проявляється в межах етносу не зовсім рівномірно. В цьому випадку «можна говорити лише про ступінь етнічності, але не про її відсутність» [8, 12]. До того ж, «справжня природа етнічності захована за зовнішньою буденною простотою й прозоро-наївною відкритістю» [9, 9].

З цим пов'язується й проблема так званої етнічної маргінальності. Досить часто «маргінальність» визначають як «стан людини чи групи людей, відірваних від звичного середовища й образу життя та таких, що не прийняли нового, котрі знаходяться в проміжному стані» [10, 291]. Проте «етнічної маргінальності» в розумінні втрати етнічності фактично не існує. На нашу думку, це лише є проявом слабкої ступіні етнічності, котра подекуди набирає форм двоетнічності. Якщо ж прийняти таку позицію, то до категорії етнічних маргіналів прийдеться записати цілі етноси, зокрема, циган, курдів або євреїв у недавньому минулому. Втім, безперечність їх особливої етнічності не викликає сумнівів ні в кого. Швидше за все, «етнічна маргінальність» може бути визначена винятково на рівні свідомості (але не самосвідомості) індивіда як прагнення ним до зовнішньої констатації позаетнічності, в результаті певних соціальних, економічних або політичних обставин (наприклад, так звані космополіти).

Зрозуміло, час від часу можна зустріти людей, які гордо називають себе громадянами світу, космополітами чи людьми без етнічності (національності).

Хоча у більшості випадків, як вірно зауважує С. Арутюнов, «люди, що їх оточують, тим не менше, однозначно [sic] зараховують їх до якого-небудь етносу» [7, 9]. Адже поки що не існує ні позаетнічної мови (якою б розмовно спілкувалися люди), ні позаетнічних норм поведінки (проксеміки, кінетики, міміки, етикетки). Більше того, «в тому чи іншому вигляді етнічність існує завжди, це така ж необхідна форма для існування людини, як вид для всієї іншої живої матерії» [11, 8]. Отже, етнічність може бути визначена як особлива характеристика особистості, що полягає у відчутті, переживанні індивідом своєї належності до певної спільноти людей. До того ж, «на відміну від більшості ссавців, homo sapiens не можна назвати ні стадною, ні індивідуальною твариною. Людина існує в колективі, котрий, у залежності від кута зору, розглядається, то як соціум, то як етнос» [12, 35]. Іншими словами, кожна особа одночасно є й членом соціуму, й носієм етнічності, тобто членом етносу. Вхідження ж особи в сферу етносу називається «інкультурація». Разом із тим, кожна людина одночасно проходить і процес соціалізації, в результаті якого індивід залучається в соціум і відповідно стає його членом. Ці складні процеси починаються для людини від самого народження й тривають усе життя. Таким чином, формуються ментальності особистості, її самосвідомості й свідомості, стереотипи поведінки й, безсумнівно, її етнічність. Значною мірою цим же обумовлюються й етносоціальні процеси, в першу чергу, на внутрішньогруповому рівні.

В американській етносоціології побутує теза, згідно якої, етнічність – це не річ, а процес [13, 120]. На нашу думку, навпаки, етнічність якраз і є тією річчю, завдяки якій і можлива індивідуальна чи групова ідентичність та ідентифікація, незалежно від того, якою є природа етнічності. Ідентичність являє собою «сукупність специфічних рис, які виділяють певну групу людей з кола інших груп і служать окремій особі підставою для віднесення себе до цієї групи» [14, 81]. В західній етносоціологічній традиції існує велика кількість напрямів і шкіл дослідження ідентичності. Більшість із них, як правило, розуміє ідентичність як ідеальне ототожнення індивідом себе з тією чи іншою соціальною спільнотою, що супроводжується інтеріоризацією ідентифікуючої поведінки. Разом із тим, ідентифікація, з одного боку, є механізмом становлення ідентичності, а з іншого – актом її розпізнання [2, 16]. Таким чином, можна виділити чотири рівні проблеми: етнічна ідентичність і етнічна ідентифікація на індивідуальному та груповому рівнях.

Досить часто етнічну ідентичність ототожнюють із соціальною [15, 13; 2, 17]. На наш погляд, етнічна ідентичність не є тотожною соціальною, а тим більше не є різновидом соціальної ідентичності. В такому випадку будь-яка соціальна ідентичність може бути визначена як етнічна, а проблема інтерпретації етносу зведена до визначення будь-якої соціальної спільноти. Більше того, можна виділяти й безпосередньо види етнічної ідентичності. Вона може бути усвідомленою та безсвідомою, повною та частковою, безпосередньою та опосередкованою. Сама ж належність людини до спільноти як абстрактний принцип її самоконструювання є апіорною засадою всього, що можна помислити про соціальне й культурне. Тому між атомарною сімейною спільнотою й

універсальною спільнотою – людством виникла ціла шкала градацій, за якою людина мала визначати свою належність до певної спільноти – за расовою, релігійною, становою, політичною, ідеологічною, етнічною, професійною ознаками [16, 34].

Отже, без почуття ідентичності людина обійтися не може. На думку С. Арутюнова, «ідентичність завжди є» [17, 23]. Так само й Е. Сміт вважає, що «коли кілька атрибутів поєднуються й набирають більшої ваги й сили, зростає чуття етнічної ідентичності» [18, 32]. В той же час, «чуття етнічної ідентичності – це глибокий емоційний стан душі, коли йдеться про окрему особистість» [19, 65]. У свою чергу Л. Нагорна, вважаючи етнічну ідентичність «однією з найбільш поширених і найбільш стабільних форм ідентичності», доводить, що в її основі «лежить спільність походження, мови, традицій, своєрідний “гłos крові”» [20, 47].

При цьому етнічна ідентичність є одним із найбільш стабільних і константних елементів людської суб'єктивності й не залежить від змін соціальних ролей, статусів, видів діяльності, політичних або інших орієнтацій. У цьому смислі етнічність може розглядатися як альтернативна соціальній свідомості форма [21, 10]. Таким чином, етнічна ідентичність і етнічна ідентифікація – це фактори визначення етнічності. Крім цього, терміни «етнічна ідентичність» і «етнічна ідентифікація» не є синонімічними поняттям «етнічна самосвідомість», хоча й досить тісно співвідносяться з останнім.

Найбільш адекватним може бути погляд на етнічність як на особливу характеристику суб'єктивності, котра полягає у відчутті, переживанні індивідом власної належності до певної етнічної групи, сприйнятті себе представником конкретного етносу. Отже, етнічність у цьому випадку виступає фактично як та сама єдина специфічна ознака етносу. Це також підтверджує наш висновок про те, що етнічність – це річ, а не процес, а, тим більше – не аморфна/міфічна категорія свідомості вчених. На наш погляд, специфіка етносу представлена досамперед етнічністю, котра формується незалежно від усіх пропонуваніх дослідниками ознак (мови, релігії, спільного походження, території, культури, самосвідомості тощо). У процесі ж розвитку індивіда етнічність може змінюватися й змінюється якраз під впливом цих характерних рис, що, власне, й робить її та етнос, який виступає її носієм, одночасно стабільними та динамічними явищами. Внаслідок цього «міра етнічності етнічних спільнот визначає ступінь їх внутрішньої консолідації, котра може коливатись (осцилювати) в дуже широких межах» [22, 62].

Етнічність, на нашу думку, є те специфічне, що диференціює етноси й одночасно визначає їх як самостійні явища. В результаті ми можемо спостерігати замкнене коло, в якому з'являється етнічна специфіка: групова етнічність → ознаки етносу як спільноти людей → індивідуальні етнічні ідентичності та ідентифікація → індивідуальна етнічність → групова етнічність. Тому етнічність, з одного боку, – це уявлення про групову солідарність, яка успадковується; з іншого боку, такі уявлення мають об'єктивне підґрунтя – вони дійсно виробляються реально

існуючими групами людей, тобто етносами, що займають відносно відособлене положення в соціальному середовищі, що оточує [23, 40].

Певну складність інтерпретації поняття «етнічність» вносить і те, що навіть окремі індивіди мають як би свої власні (побутові) уявлення про те, що складає ту чи іншу етнічну групу. В той же час «побутовий рівень свідомості та діяльності, робить величезний вплив і на науковий аналіз» [15, 11]. Крім цього, на нашу думку, значну перешкоду в інтерпретації поняття етнічність становлять погляди, котрі трактують її винятково як соціальне явище [3, 22 – 23; 5, 59 – 60; 8, 9; 23, 41; 24, 47; 25, 9; 26, 17; 27, 7]. Адже слід пам'ятати, що «кожний індивід зараховує себе за народженням до етносу, перш за все, як до спільноти позасоціальної» [28, 74]. Це можливо тому, що кожний новий член етносу знаходить етнічність уже існуючою. Хоча в подальшому його індивідуальна етнічність може соціалізуватися, оскільки сполучена майже з усіма проявами людської соціальності. Особливо яскраво цей процес можна спостерігати саме на рівні етносоціального організму. Ось тому розгляд проблеми в цьому напрямку й призводить багатьох дослідників до думки, що природа етнічності соціальна, а сама вона складова соціуму [3, 28]. Теж саме можна сказати й про біосоціальну сутність етнічності, тобто, коли мова йде про ендогамію як головне її джерело. Однак, знову ж таки, швидше за все, саме наявність групової етнічності спричиняє її функціонування.

Разом із тим етнічність – це феномен, який підданий часу в тому розумінні, що соціально-історичні зміни не тільки можуть впливати на конкретні форми її прояву, але й зачіпати сутнісні механізми її втілення [21, 12]. З іншого боку, це також свідчить і про глобальність етнічності як явища. Так чи інакше ми приходимо до думки, що природа етнічності полягає все ж таки у сфері поки що «невиявленого», що певною мірою веде до феноменологізації цього явища деякими дослідниками в площині ірраціонального. Зокрема, С. Чешко прямо каже: «Етнічність має ірраціональну природу, наука ж, оперуючи виключно раціональними методами пізнання обмежена в можливостях дослідження ірраціонального» [23, 40]. На наш погляд, це занадто песимістичний висновок, оскільки прояви етнічності настільки реальні, що їх ніяк не можна вважати ірраціональними.

Натомість, ми вважаємо, що феномен етнічності пов'язаний багато в чому зі сферою безсвідомого. І в цьому контексті можна погодитись із С.Рибаківим, що «ключовим моментом у феномені етнічності стає не етнічна свідомість або етнічне безсвідоме зокрема, а контакт свідомості з безсвідомістю, який пропонується визначити як етнічну апперцепцію» [11, 8]. Однак, слід зважити й на те, що етнічна апперцепція не є джерелом етнічності, а лише своєрідним «пусковим механізмом» етнічності, завдяки якому, вона може об'єктивно проявлятися в реальності – онтологізуватися.

Отже, має рацію теза, що цей феномен можна вважати та називати своєрідною «етнічною аурую» [13, 120]. В цьому контексті досить цікавою виглядає й концепція «етнічного поля», запропонована Л. Гумільовим. На думку

останнього, цей феномен представлений біополем етносу, але його існування потрібно приймати як гіпотезу [29, 4]. Етнічне поле подібне, згідно зазначеного дослідника, електромагнітним, гравітаційним та іншим полям, але відмінне від них [12, 367]. Разом із тим, Л. Гумільов зауважує й на тому, що «етнічне поле знаходиться не в тілах осіб, а між ними» [30, 102]. Попри це, не можна погодитися з тим, що його створює так званий «пасіонарний вибух» [12, 370]. Тим більше з думкою, що «зміна космічних впливів на біополе (егрегор) етносу залежить від зміни енергетичного впливу внутрішньогалактичного простору» [31, 8].

Концепція етнічного поля дозволяє, тим не менше, на нашу думку, відповісти, зокрема, й на питання: чому новонароджені діти позаетнічні? Згодом індивід формує власне етнічне поле, котре модифікується в процесі його соціалізації. Однак, це поле «на початку життя ще слабке і якщо дитину помістити в інше етнічне середовище, перебудується саме поле, а не темперамент, здібності та можливості» [12, 372]. Разом із тим, розвиваючи ідею етнічного поля, запропоновану Л. Гумільовим, С. Рибаків зауважує, що воно по суті є каналом сигнальної спадковості. Отже, діахронний внутріетнічний зв'язок передбачає, перш за все, не передачу етнокультурної традиції (хоча вона відбувається, в першу чергу, в ендогамній родині), а міжпоколінну передачу інформації шляхом сигнальної спадковості [11, 7].

Таким чином, ми можемо констатувати той факт, що дійсно існує певна сфера, котра властива лише етнічності, чи то «етнічна аура», чи то «етнічне поле». В той же час, існує думка, автором якої є вітчизняний дослідник М. Степико, що «вирізнення особливої сфери етноісторичного життя людей здається дещо штучним». Натомість, філософ вважає, що «правильніше було б розглядати феномен етнічності як специфіку взаємозв'язку сфер суспільного життя» [32, 85]. Разом із тим, все ж таки не викликає сумнівів існування самостійних як етнічної, так і етносоціальної сфер, поруч із соціальною. До того ж «сполученість етнічності з усіма проявами людської соціальності в засі й просторі полягає в основі конструкції під назвою «етносоціальний організм» [33, 27].

Безперечно, соціальна сфера досить потужно впливає на етнічність. Щоправда, й остання має зворотній вплив, що, в свою чергу, створює особливу етносоціальну сферу. Зазначена обставина дозволяє нам зробити висновок, що в реальності все ж таки окремо існує етнічна сфера людства (на противагу так званих «етносфері» Л. Гумільова, котра є лише частиною біосфери). Вона, на наш погляд, і тією альтернативною соціальною сферою людства, куди прихильники соціологічного напрямку в етнології й намагаються включити все «етнічне» внаслідок чого, спроби визначення природи етнічності рівнозначні спробам визначення природи соціальності. Більше того, саме тому в антропосфері скрізь присутні етнічність, соціальність і етносоціальність. Причому остання виступає як універсальна форма, що утворюється за тісної взаємодії двох попередніх сфер. На нашу думку, ці три сфери й визначають специфіку людського буття. Таким чином, ми бачимо, що етнічність виступає «онтологічним» феноменом, а разом із тим, основою специфіки етносоціогенезу, що, в свою чергу, також має значну кількість різних таксономічних рівнів розвитку та напрямків дії. З іншого боку.

поставлена проблематика не претендує на остаточні й вичерпні відповіді, що зумовлює подальший науковий пошук у цій площині загальногуманітарного пізнання, зокрема, сучасної вітчизняної науки.

1. Брамлей Ю.В. *Очерки теории этноса*. – М., 1983.
2. Ванер Б.Е. *Этничность: в поисках парадигмы изучения* // *Этнографическое обозрение* (Даві – ЭО). – 1998. – № 4.
3. Заринов И.Ю. *Время искать общий язык (проблема интеграции различных этнических теорий и концепций)* // ЭО. – 2000. – № 2.
4. Фекс Д. *Етнічна ідентичність і національна держава: політична соціологія полікультурних суспільств* // *Українські варіанти*. – 1998. – № 1.
5. Карпунов О. *Етнічність* // *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / Під ред. Ю. Римаренка (Далі – МЕЕ). – К., 1996.
6. Козлов В.И. *Проблематика «этничности»* // ЭО. – 1995. – № 4.
7. Арутюнов С.А. *Этничность – объективная реальность* (отклик на статью С.В.Чешко) // ЭО. – 1995. – № 5.
8. Пэнмарьов А.П. *Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій*. – К., 1996.
9. Попов Б.В. *Соціокультурна рефлексія над смыслом людського життя* // *Життя етносу: соціокультурні нариси*. – К., 1997.
10. Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. *Этнология*. – М., 2000.
11. Рыбаков С.Е. *К вопросу о понятии «этнос»: философско-антропологический аспект* // ЭО. – 1998. – № 6.
12. Гумилёв Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли*. – М., 1994.
13. *Основы этнодержавознавства* / За ред. Ю. Римаренка. – К., 1997.
14. Майборода О. *Ідентичність* // МЕЕ.
15. Тишков В.А. *О феномене этничности* // ЭО. – 1997. – № 3.
16. Розумний М. *Українська ідея на тлі цивілізації*. – К., 2001.
17. Брук С.И. *Всё гораздо сложнее* // *Расы и народы*. – Вып. 18. – М., 1988.
18. Сміт Е.Д. *Національна ідентичність*. – К., 1994.
19. *Етнос і соціум* / Під ред. Б. Попова та ін. – К., 1993.
20. Назорна Л. *Національна ідентичність: український феномен в історичній перспективі* // *Розбудова держави*. – 1997. – № 7 – 8.
21. Скворцов Н.Г. *Этничность и трансформационные процессы* // *Этничность. Национальные отношения. Социальная практика: Сб. ст.* – СПб., 1995.
22. Анфертьев А.Н. *Прологомены к изучению этнической истории* // *Этносы и этнические процессы*. – М., 1993.
23. Чешко С.В. *Человек и этничность* // ЭО. – 1994. – № 6.
24. Євтух В.Б., Шамиур О.В. *Буржуазні теорії й концепції етносоціального розвитку США* // *Народна творчість та етнографія*. – 1982. – № 4.
25. *Феномен нації: основи життєдіяльності* / За ред. Б. Попова. – К., 1998.
26. Колпаков Е.М. *Этнос и этничность* // ЭО. – 1995. – № 5.
27. МЕЕ.
28. Чистов К.В. *Этническая общность, этническое сознание и некоторые проблемы духовной культуры* // *Советская этнография*. – 1972. – № 3.
29. Гумилёв Л.Н. *Никакой мистики* // *Юность*. – 1990. – № 2.
30. Гумилёв Л.Н. *Суцність етнічної цілостності* // *Вестник ЛГУ*. – 1971. – № 24.
31. Ератко-Кутинський О. *Феномен України* // *Мандрівець*. – 1995. – № 6 / 1996. – № 1.
32. Степико М.Т. *Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи* (філософсько-методологічний аналіз). – К., 1998.
33. Заринов И.Ю. *Исторические рамки феномена этничности* // ЭО. – 1997. – № 3.